

Developmentizam i postdevelopmentizam

Rade Kalanj

Filozofski fakultet, Zagreb

Sažetak

Polazeći od konstatacije o krizi teorija razvoja i razvojnih studija, tekst se bavi pitanjem novih teorijskih orijentacija na tom području. Objašnjava uzroke krize i izriče ocjene o nedostatnostima developmentističke paradigme. Objašnjava razloge koji su doveli do nastajanja postdevelopmentističkih teorija. Analizira tri varijante postdevelopmentizma: radikalni, etički i kulturno–antropološki postdevelopmentizam. Radikalni postdevelopmentizam potpuno odbacuje developmentističko teorijsko nasljeđe, etički postdevelopmentizam teži cjelovitog etičkoj viziji razvoja i stoga se deklarira kao kritički holizam, a kulturno–antropološki postdevelopmentizam traga za krajnjim izvorištima i pokretačima razvoja te ih nalazi u dubinskim kulturno–antropološkim strukturama (mentalitetima) različitih društava. Iako upozoravaju na kompleksnost razvojnog pitanja u doba kasne modernosti, postdevelopmentistički pristupi ipak nisu dosegнули koherentnost i paradigmatičnost developmentizma.

Ključne riječi: *developmentizam, etizacija razvoja, holizam, korupcija, kulturno–antropološke strukture, mir, neoliberalizam, postdevelopmentizam, zavisnost*

KRIZA TEORIJA RAZVOJA I ISTROŠENOST DEVELOPMENTIZMA

Opće je mišljenje da su teorije razvoja zapale u ozbiljnu krizu a da su razvojna istraživanja izgubila svoj negdašnji prestiž ne samo u znanstvenim krugovima nego i u procesima praktičnog odlučivanja (Martinussen, 1997; Crow, 1997). Prošla su vremena kada se zbivao pravi polet, svojevrсно natjecanje u konstruiranju općih teorija razvoja i kada se razvojnim studijama makro i mikro naravi pridavala tolika važnost da su ih akteri formalnih odluka rado evocirali kao pouzdano utemeljenje svog stratejskog djelovanja (So, 1990). Doduše, uvođenje ekološke varijable dovelo je do očiglednog prevrata u mišljenju ili barem do promjene konceptualnog i problematskog smjera razvojnih pogleda, ali ni ekološka paradigma nije pripomogla suzbijanju teorijske krize. Njezina se pojava tumači unutarznanstvenim i izvanznanstvenim razlozima (Engelhardt, 1996:249–358; Pieterse, 1999:84–85; Preston, 1999:1–29). U navođenju unutarznanstvenih razloga najčešće se iznosi tvrdnja da je predmet razvojnih studija odviše difuzan i da se njihova tematika nužno »distribuirala« na jasno omeđene znanstvene discipline (ekonomiju, sociologiju, antropologiju, politologiju itd.). Jedini način da se što primjerenije ovlada tako kompleksnim i difuznim predmetom jest **interdisciplinarni pristup**. On se sve više prakticira i daje iscrpne činjenične uvide, ali njegove se sinteze uglavnom svode na mehaničke sklopove različitih disciplinarnih dimenzija ili na vrlo općenite zaključke u kojima se gubi činjenična konkretnost interdisciplinarnih nalaza. Kad je riječ o izvanznanstvenim razlozima obično se navodi skeptična i realistička konstatacija da suvremene institucije političkog odlučivanja, stratejskog planiranja ili tržišnog natjecanja, bilo da je riječ o vladama, različitim

sektorskim organizacijama ili korporacijama, radije koriste usluge pragmatičnih eksperata i ekspertskih timova, koji »ne zanovijetaju« oko načela, smisla i takozvanih krajnjih pitanja, nego daju neposredno upotrebljive formule za kratkoročno djelovanje (Touraine, 1997:49–92). Naravno, te formule polaze od određenih općeteorijskih i istraživačkih pretpostavki, ali one su toliko prilagođene naručiteljskom interesu da teorijska kompleksnost i istraživačka studioznost mogu samo škoditi njihovoj izravnoj korisnosti.

Navedeni su razlozi nedvojbeno sudjelovali u oblikovanju kriznog stanja teorija razvoja i razvojnih studija. No oni ne objašnjavaju sve i ukoliko bi se cijelo objašnjenje gradilo samo na njihovu utjecaju tada bi se ispustile iz vida mnogo presudnije činjenice i okolnosti koje su uvjetovale sadašnje stanje. Te su okolnosti dvovrzne. Na prvom je mjestu uspon neoliberalizma početkom sedamdesetih i njegova potpuna hegemonija devedesetih godina. Ta je hegemonija tolika da je neki kritičari označavaju kao stanje **nulte misli** (Todd, 1998:242–269). Neoliberalna uvjerenja, proizašla iz dogme o slobodnoj trgovini, postala su nekom vrstom kanonskog okvira od kojeg se nitko ne želi udaljiti iz straha da ne naruši jedinstvene temelje globalnog rasta i prosperiteta. Riječ je zapravo o tome da su se ekonomska i politička uvjerenja vodećih elita razvijenog svijeta oblikovala kao općevažeći model koji je, između 1985. i 1995. godine, dosegnuo stupanj **jedinstva** usporediv s vjerskim jedinstvim srednjovjekovlja (Todd, 1998:243). Neoliberalna monetaristička koncepcija daje malo šansi takozvanim alternativnim strategijama razvoja koje počivaju na kritici neograničenog rasta i suprotstavljaju se diktatima financijskih tržišta. Tu koncepciju mnogi čak proglašavaju »kontrarevolucijom u razvojnoj teoriji i politici« (Martinussen, 1997:250). Ona se zasniva na tezi da konkurencija i tržišni mehanizmi, u svim zemljama i svim okolnostima, osiguravaju najoptimalniju alokaciju proizvodnih faktora i najprobitačniju distribuciju roba. Istini za volju, zagovornici neoliberalnih shvaćanja priznaju i realnost tržišnih neuspjeha, koji su izrazitiji u nedovoljno razvijenim zemljama nego u zemljama OECD, ali gotovo unisono odbacuju ideju o tome da su društvima trećega svijeta potrebne neke posebne teorije ili strategije razvoja. Tržišni su promašaji, kažu oni, mnogo blaži od pogubnih posljedica državno–intervencionističkih promašaja. Pod utjecajem neoliberalnog shvaćanja, razvoj u trećem svijetu sputavaju tri bitna faktora: jaka koncentracija moći u rukama vladajuće birokracije i velikih privatnih korporacija, uskogrudnost ekonomskih interesa na kojima počivaju odluke birokratskih organizacija te državni i tržišni mehanizmi marginalizacije koji većinu siromašnog stanovništva **isključuju** iz ekonomske i političke zajednice. Time se ta društva udaljavaju ne samo od mogućnosti ekonomskog prosperiteta utjelovljenog u ubrzanom privrednom rastu, nego i od »inkluzivne demokracije civilnog društva«, od »razvoja kojim upravlja narod« (Martinussen, 1997:355). Neoliberalno poimanje razvoja dovelo je do porasta socijalnih razlika i do povećanog jaza između bogatih i siromašnih zemalja i društvenih grupa (Pons, 2000:37). To se, međutim, tumači kao »prirodna« ili kratkoročna posljedica neupitne nužnosti rasta koji se smatra jedinim načinom rješavanja svih razvojnih pitanja. Bez obzira na brojna kritičko–teorijska pa čak i socijalno–protestna osporavanja neoliberalnog modela i iz njega izvedenog koncepta globalizacije, danas nema ni jedne koherentne teorije ni politike od kojih bi se mogao očekivati skorašnji zaokret tendencije. Umjesto zaokreta traži se »treći put« koji računa na realnu mogućnost simbioze i međusobne prilagodbe neoliberalnih i socijalnih načela (Giddens, 1999).

Drugi sklop okolnosti povezan je s usponom i uzmakom dominantnih teorija razvoja koje su se oblikovale u desetljećima nakon drugog svjetskog rata, u doba dekolonizacije i nacionalno-državnog strukturiranja društava trećega svijeta. Sve su te teorije nastale kao neposredni odgovori na otvorena i urgentna pitanja preobrazbe tih područja iz tradicionalnih («arhajskih», «predmodernih», «primitivnih») zajednica u moderna, industrijalizirana i politički subjektivirana društva (Harrison, 1988; So, 1990). Stoga su riječi *modernization* (modernizacija) i *development* (razvoj) postale nekom vrstom čarobnih, univerzalnih i obvezujućih formula teorijskog mišljenja i svjetskog političkog diskursa. Modernizacija je zadobila i zadržala značenje općeg izraza za evolutivno, zapadnom uzoru primjereno racionaliziranje nerazvijenih društava, a **developmentizam** se, u punom smislu riječi, oblikovao kao jedna od specifičnih paradigmi suvremenih socijalnih znanosti. Pod tim se jedinstvenim nazivom, međutim, kriju dvije teorijske varijante. Jednu su zastupali zagovornici takozvanog **začaranog kruga siromaštva** (Ragner Nurkse, J. K. Galbraith), koji su smatrali da se do razvoja u «tradicionalnim» društvima ne može doći na endogen način već jedino uz izvanjsku pomoć i uvođenjem stranog kapitala (Boudon, 1986:265). To je stajalište vrlo dugo važno kao **opća** teorija nerazvijenosti koja naprosto konstatira neoborive očiglednosti i stoga s pravom računa na osobito eksplikativno značenje. Drugu su varijantu zastupali tvorci **teorije zavisnosti** (G. Frank, S. Amin, F. Cardoso), koji su smatrali da su neka društva zavisna od drugih, da su neka na periferiji a druga u centru te da taj dualizam proizvodi brojne konzekvencije, prije svega one koje se ogledaju u prednostima «centralnih» i nevoljama «periferijskih» društava. U tom odnosu zavisnosti «periferijska» društva trpe **eksploataciju, dezartikulaciju** (jer se njihovi kapitalisti udružuju sa stranim kapitalistima) i **blokadu** (vidljivu u onome što G. Frank naziva «razvojem nerazvijenosti»). Iz tih teorijskih uvida i njima inspiriranih istraživanja, kojima čak i današnji kritičari pripisuju visoku eruditsku vrijednost, proizlazili su dosta radikalni zaključci: rad na endogenim pretpostavkama razvoja («oslonac na vlastite snage», «autocentrična ekonomija») i korijeniti razračun s ekonomskim interesima neumoljivo «centra».

No ni jedna ni druga varijanta developmentizma nije izdržala iskušenja i probleme s kojima su se od sedamdesetih godina suočavala nerazvijena i nedovoljno razvijena društva. Teoretičari **političkog razvoja** uočili su da developmentizam zanemaruje ulogu politike u zemljama trećega svijeta, odnosno da mu nedostaje analiza međudnosa političkog i društvenog poretka, dijagnoza faktora koji utječu na izgradnju države, tipove režima i političke promjene. Prema Almondu, primjerice, politički sustavi moraju imati pet sposobnosti da bi obavljali razvojno djelotvorne funkcije: **ekstraktivnu** sposobnost (sposobnost da crpe i mobiliziraju fizičke i ljudske resurse), **distributivnu** sposobnost (sposobnost da alociraju dobra, usluge, statute i druge vrste društvenih pogodnosti), **regulativnu** sposobnost (umijeće regulacije i kontrole ponašanja pojedinaca i grupa), **simboličku** sposobnost (sistemska umijeće vladanja simboličkim značenjima u korist nacionalne politike i vlade), **responzivnu** sposobnost ili umijeće «adekvatnog odgovora na razne impute» (Almond, 1966). Iako su ti kriteriji formulirani drugom polovicom šezdesetih godina, politički razvoj zemalja trećega svijeta još je daleko od njihova zadovoljavanja. Na djelu su i dalje elementarni modernizacijski probдеми: izgradnja države i nacionalne birokracije, izgradnja nacije, participacija građana u političkom životu, distribucija i redistribucija dobara za siguran život građana. Zahvaljujući tim uvidima dobrim je dijelom prevladano uvriježeno

modernizacijsko uvjerenje da je uvoz zapadnih demokratsko–političkih obrazaca ili državnih oblika u zemlje trećega svijeta najprimjereniji način »pomoći« nerazvijenima, a dovedeno je u pitanje i developmentističko uvjerenje koje zagovara »odvezivanje« od svjetskog tržišta i neizvjesnu političku autarhičnost. Developmentizam je, zbog radikalne kritičke usredotočenosti na zavisnost i začarani krug siromaštva, propustio ukazati na bitne značajke nedemokratskih režima u zemljama trećega svijeta. Marginalizirao je činjenicu da oni počivaju na interesima vojne i civilne birokracije koja spram sebe nema nikakvu koherentnu alternativu. Nije dovoljno jasno uočavao da te režime razdiru nacionalni i etnički sukobi, koji su dobrim dijelom posljedica kolonijalnog krojenja granica bez ikakva senzibiliteta i obzira prema nacionalnim i etničkim konfiguracijama. Previđao je da ti režimi vrlo često pribjegavaju korijenitom vraćanju u tradiciju (»reinencija tradicije«) koja, s obzirom na svoje plemenske osnove, iznova fragmentira društvo, stvarajući privid nezavisnosti i otpora metropolama. Ukratko, developmentizam je iz svoje analitičke optike gotovo isključio političku nestabilnost kao jednu od glavnih značajki razvoja društava trećega svijeta.

Pored toga, ustaljena sintagma »treći svijet«, koja je pojmovna tvorba developmentističkih razmatranja s početka pedesetih godina, izgubila je svoje formalno značenje jer su iz tročlane strukture svijeta (prvi, drugi i treći svijet) ispale socijalističke zemlje pa su se protuslovlja svjetskih razvojnih odnosa svela na jednu jedinu opreku: **razvijeni/nerazvijeni** (Crow, 1997). Izraz »treći svijet« i dalje se, međutim, koristi s jedne strane zbog pojmovno–terminološke inercije a s druge pak strane zbog toga što njegov sadržaj (neravijenost, nedovoljna razvijenost) nipošto nije nestao. Ne napušta ga čak ni Immanuel Wallerstein koji od početka iskače iz developmentističkog obrasca. Iako je glavna jedinica njegove analize **svjetski sustav** a ne **država** (shvaćena kao pojedinačno društvo), on ipak ne poriče pretpostavku o centru i periferiji nego je prihvaća kao najprikladniji eksplikativni model pomoću kojega analizira sudionništvo različitih društava u lancu svjetske kapitalističke privrede (Wallerstein, 1999:400). Udaljio se od developmentizma, prije svih drugih teoretičara razvoja pokazao evoluciju i intenziviranje globalizacije, ali i njegova teorija svjetskog sustava, koja je jedan od najkompleksnijih priloga razumijevanju razvojne tematike, trpi ozbiljne prigovore upravo zbog stanovitih developmentističkih manjkavosti. Tako ga, primjerice, Maurice Zeitlin kritički upozorava da je »reificirao« koncept svjetskog sustava, zanemario specifična kretanja na nacionalnoj razini te pre naglasio stratifikacijsku analizu (centar, periferija, poluperiferija) na štetu klasne analize. Prema Zeitlinu, taj je analitički model, bez obzira na svoju temeljnu povijesno–metodološku perspektivu, ahistoričan i stoga se u njemu kapitalističko svjetsko tržište (međunarodna podjela rada) pojavljuje kao **uzrok** klasnih odnosa a ne kao njihov povijesni **proizvod** (Zeitlin, 1984:233). Developmentizam je, dakle, čak i uz trajne vrijednosti Wallersteinovih doprinosa, iscrpio svoju paradigmatičnost i zato se u novijoj literaturi, s manje ili više kategoričnosti, konstatira da su dosadašnje teorije razvoja izgubile svoja čvrsta uporišta i da se nalaze pred izazovima drugačije empirije i nove konceptualizacije.

Taj se pomak događa u smjeru koji se, već dosta učestalo, označava terminom **postdevelopmentizam** (Booth, 1994; Kiely, 1999). Termin se može protumačiti na dva načina. Kao prvo, moguće je, bez osobite obzirnosti, jednostavno ustvrditi da je to puka i posve pomodna leksička tvorba u duhu proliferacije raznoraznih **post–izama** karakterističnih za kulturnu klimu kasne modernosti. Njegovo je značenje, u tom slučaju, samo jedna od varijacija postmodernističke retorike. Druga mogućnost tu-

mačenja polazi od konstatacije da je riječ o skupu pristupa koji inzistiraju na otklonu od developmentizma, ali ne samo zbog zastarjelosti njegovih pojmova nego ponajprije zbog toga da bi se razvoju postulirao novi smisao i utvrdili »pravi« faktori (uzroci, pokretačke sile, dimenzije) koji mijenjaju, ili bi trebali promijeniti, njegov smjer. Postdevelopmentizam je, u toj interpretativnoj verziji, takvo teorijsko nastojanje koje razvoj želi reafirmirati, izvući ga iz diskurzivne banalizacije, ali pritom poseže za projekcijama i argumentima koji su naizgled vrlo daleko od ustaljenog i »trezvenog« razvojnog realizma. Iako prvo, formalno tumačenje sadrži dio istine, drugo je tumačenje ipak bliže stvarnoj istini jer, s onu stranu formalno–retoričkih obilježja, pokušava zahvatiti supstancijalne značajke postdevelopmentističke orijentacije.

TRI VARIJANTE POSTDEVELOPMENTIZMA

To tumačenje upućuje na zaključak da se u recentnim raspravama ocrtavaju tri relativno isprofilirane varijante postdevelopmentizma: **radikalni, etički i kulturno–antropološki** postdevelopmentizam. Zagovornici radikalnog postdevelopmentizma drže da su rasprave o manifestnim strategijama razvoja manje važne od ključnih postavki na kojima one počivaju, koje ih objedinjuju. Dok su protagonisti developmentističkih teorija, bez obzira na međusobne razlike, dijelili uvjerenje da je razvoj, u krajnjoj liniji, rješenje svih nevolja, postdevelopmentistički autori smatraju da je upravo taj stav problematično mjesto dosadašnjih shvaćanja. On naime zanemaruje pitanje **ideologije** razvoja, ne zanima ga koliko je ona primjerena ljudskim težnjama. Pod očiglednim utjecajem poststrukturalista, osobito Foucaulta, postdevelopmentisti tvrde da je razvojni diskurs pripomogao uspostavi vladavine nad trećim svijetom i osiguranju kontrole nad »prostorima podređenih naroda« (Kiely, 1999:33). Kao što se, u Foucaultovoj intelektualnoj galaksiji, znanje i odnosi moći združuju u jedinstveni, mikrofizički rasprostrti diskurs koji »proizvodi« subjekte, tako i u postdevelopmentističkim razmatranjima vladajući razvojni diskurs proizvodi ideološki preparirane subjekte i nameće im svoje »režim istine«. No diskurs o razvoju nije samo ideologija, koja ima malo zajedničkog sa zbiljskim svijetom. On se ne može svesti na puko retoričko sredstvo kojim se služe nositelji svjetske moći kako bi prikrili neke bitne istine, primjerice istinu o krutoj stvarnosti »dolarskoga znaka«. Razvojni je diskurs »kristaliziran i u praktičnim postupcima koji pridonose reguliranju svakodnevnog života naroda trećega svijeta« (Escobar, 1995:104).

Prema tome, ideja razvoja jest **određeni diskurs** ili, jasnije rečeno, poseban način mišljenja o svijetu koji isključuje alternative. On je tijesno povezan s odnosima moći i očituje se kao sredstvo pomoću kojega Zapad i dalje provodi svoju dominaciju nad svjetskim sustavom. To zapravo znači da razvoj oblikuje zbilju čije su alternative opet beziznimno uklopljene u isti diskurs. On definira probleme (siromaštvo, nisku produktivnost poljoprivrede, rast stanovništva) i njihovo rješenje vidi kao »prirodnu« komponentu napretka. Diskurs o razvoju dovodi do toga da se »oblikuje prostor mišljenja i djelovanja čije je širenje unaprijed zadano« (Escobar, 1995:42). Kad se, primjerice, utvrdi (»konstruirati«) problem siromaštva njegovo ublažavanje iziskuje intervenciju vlade i pripomoćnih agencija, a time istodobno stvara i model koji se naziva »industrijom razvoja«. Stoga postdevelopmentisti ironično pripominju da je siromaštvo na globalnoj razini »otkrice« koje pripada razdoblju poslije drugog svjetskog rata. Siromaštvo je definirano kao lišenost novčanih i materijalnih probitaka

kojima raspoložu bogati a, sukladno tome, siromašne su zemlje definirane prema standardima dobrobiti ekonomski najrazvijenijih država. Odatle postdevelopmentistički pisci izvode zaključak da je ideja razvoja **eurocentrična**, da je to oblik **kulturnog imperijalizma**. Treći je svijet **kulturna konstrukcija** Zapada, koja je na stanovit način »rasterećena« od onoga što su nekoć predstavljale zapadne razvijene zemlje. Zaostalo se, u toj konstrukciji, promatra kao bitna razlika od razvijenoga svijeta, a »vrline jednostavnosti i suživota, plementih oblika siromaštva, mudrosti međusobne vezanosti izruguju se kao značajke nerazvijenosti« (Escobar, 1995:22; Rahnema, 1997). Polemizirajući s Habermasom, postdevelopmentisti ističu da modernost u trećem svijetu nije »nedovršeni projekt prosvjetiteljstva«. Dapače, razvoj je prema njihovu mišljenju posljednji i neuspješni pokušaj da se prosvjetiteljstvo dovrši u zemljama Azije, Afrike i Latinske Amerike. Tome i služi razvojni diskurs koji nipošto ne može prikriti svoju vezanost za zapadne ekonomske interese. On je, u biti, arogantni intervencionizam, interesna ideologija koja služi jačanju zapadne dominacije u globalnom poretku. Taj je intervencionizam, nakon bivših kolonijalnih gospodara, nastojao stvoriti novi sustav dominacije kako bi se održala prisutnost u negdašnjim kolonijama, nastavila eksploatacija njihovih prirodnih resursa i unaprijedilo korištenje njihovih tržišta radi proširenja ekonomskih temelja geopolitičkog nadmetanja. »Kolonijalizam je otišao, ali je došao razvoj« (Kothari, 1988:143). Razvoj je, dakle, zapadna kulturna konstrukcija koja je **faktički kolonizirala** stvarnost i u tom pogledu imala dobro razrađena teorijska pokrića. Nije teško zapaziti da su postdevelopmentistički autori mnogo radikalniji od svog foucaultovskog obrasca. Oni se ne bave samo načinom oblikovanja znanja o razvoju (razvojnim diskursom) nego i njegovim materijalnim implikacijama u »stvarnome svijetu«. Odatle i odriješita konstatacija da je razvoj **neuspješan**. Prema tom stajalištu, razvojni diskurs i strategija razvoja proizvode zapravo svoju suprotnost: masovnu nezaposlenost i osiromašenje, neopisivo izrabljivanje i potlačenost, glad i neishranjenost, dužničke krize i nasilje, koji su najrječitiji izrazi neuspjeha četrdesetak proteklih godina razvoja. »Treba biti vrlo glup ili vrlo bogat pa ne osjetiti da razvoj zaudara« – tako govori G. Esteva, jedan od oštrijih zagovornika radikalnog postdevelopmentizma (Esteva, 1987:135). I on i njegovi nešto blaži istomišljenici drže da je zapadnjački zagovor univerzalizma u stvari opravdanje zapadne dominacije nad svjetskim sustavom. Razvojna praksa nipošto nije neutralni već socijalnim i političkim interesima nabijeni proces. I stoga je ta praksa predmet radikalnog osporavanja. Za razliku od developmentističkih i modernizacijskih teorija, koje su u mnogo čemu bile radikalne, ali su gajile i uvjerenje da razvoj vodi pozitivnom konačnom cilju, postdevelopmentistički radikalizam odbacuje vjerovanje u razvoj kao »poželjan lijek«, a pogotovo je nesklon formuli takozvane postrevolucionarne države kao njegove praktične izvedbe. Dok su radikalniji zagovornici developmentizma tragali za **alternativnim strategijama** razvoja, postdevelopmentisti su radikalno usredotočeni na **alternativne** razvoju kao takvom.

No to je stajalište bezizlazno i ono nosi sva obilježja postmodernističkog arbitarnog htijenja da se pod svaku cijenu oduzme legitimnost svim modernim konceptima znanja, pa tako i znanju o razvoju. Stoga su u pravu oni koji tvrde da postdevelopmentistički radikalizam, usprkos svojoj opravdanoj namjeri da problematizira krizu razvojnih teorija, na koncu završava u novoj **binarnoj** podjeli između prvog i trećeg svijeta. On se, vođen postmodernističkim kriterijem relativnosti i raznolikosti, protivi **esencijalističkom** poimanju razvoja (jer je esencijalizam glavna slabost svih modernih

teorija), ali i sam zapada u esencijalizam jer ispušta iz vida razlike među zemljama trećega svijeta i promjene koje su se u nekima od njih dogodile proteklih dvadesetak godina. Postdevelopmentistički se autori ne gube u romantičarskom slikanju »drugih« kultura, koje je svojstveno brojnim socio–antropološkim pogledima na identitet nerazvijenih, ali oni, kao što zapaža Ray Kiely, jednostavno »peru ruke« od običnih, neposrednih pitanja razvoja i ne postavljaju čvrste temelje za njegovu kritiku (Kiely, 1999:49).

Etički postdevelopmentizam polazi od uvida da je etička dimenzija razvoja u svim dosadašnjim pristupima najmanje tematizirana, iako se protagonisti razvojnog mišljenja i djelovanja uvijek pokrivaju određenim, implicitno pretpostavljenim ili eksplicitno formuliranim etičkim načelima. Nije li se Adam Smith, utemeljitelj klasičnoliberalne koncepcije ekonomskog razvoja, istodobno bavio i pitanjem »moralnih osjećaja«? Etičnost je apstraktno–deklarativno pribježište aktera čak i onda kada im razvojna praksa služi za posve neetične ciljeve. No tek se posljednjih dvadesetak godina zbiva svojevrsna teorijska etizacija razvoja, koja je komplementarna općem trendu potrage za čvrstim uporištima djelovanja u doba povećanih rizika, ambivalentne izvedbene moći tehnoloških dostignuća, opće dominacije tržišne racionalnosti (»ekonomski despotizam«) i relativističkog raščaravanja vrijednosnih univerzalija pred izazovima pluralizacije društvenoga svijeta. Ona je, s jedne strane, naknadna reakcija na **pragmatički ekonomski utilitarizam** i **optimistički politički konzekvencijalizam**, koji su, od 1945. do 1980. godine, uspješno funkcionirali kao podloga teorije i prakse razvojnih studija (Cameron, 1999: 27). Pragmatičkom je utilitarizmu svojstveno to da potpunu ljudsku sreću poistovjećuje s potpunim dobitkom i da tu relaciju ublažava stanovitim političkim mjerama koje distributivno smanjuju nejednakosti. Politički se konzekvencijalizam pak sastoji u djelovanju državnih i međudržavnih agencija koje administrativno–politički omogućuju razvojnu održivost te ekonomske koncepcije. Međutim, osamdesetih godina, pred naletom izrazitog neoliberalnog ekonomizma, ta je ekonomsko–politička mješavina iscrpila svoju funkcionalnu snagu i etička su se pitanja pojavila kao protuteža neoliberalnoj filozofiji posvemašnje deregulacije. S druge strane, etizacija se pojavljuje kao pokušaj odgovora na fenomene nasilja i korupcije, koji su devedesetih godina poprimili razmjere prave *chronique scandaleuse* političkog života u svim društvima suvremenog svijeta (Gasper, 1999:1–22; Dower, 1999:45–54). U tome očigledno ne zaostaju ni visokorazvijena, ni tranzicijska, ni nedovoljno razvijena društva, a jedina se razlika očituje u načinu i brzini djelovanja javnih i pravnih mehanizama koji te fenomene objelodanjuju i sankcioniraju.

Linearna je koncepcija razvoja, dakle, opterećena popratnim divergirajućim čimbenicima koje bi rado ekstrapolirala, ali koji su toliko fundamentalno važni, nelinearni da ih može dokučiti samo etička refleksija. Samo se iz tog vidokruga može razumjeti zbog čega je moralistička knjiga Viviane Forrester **Ekonomski užas**, koja nemilosrdno prokazuje suvremeni indiferentizam spram socijalnih disproporcija mondijalizacije, dosegla nesvakidašnju nakladu od blizu milijun primjeraka (Forrester, 1996). Dvadeseto je stoljeće u isti mah epoha najburnijeg razvoja i najvećeg nasilja. Taj paradoks, koji potpuno odudara od klasično–socioloških predviđanja i zdravorazumskih očekivanja, etički postdevelopmentisti tematiziraju kao »univerzum patnje«, pokušavajući odgovoriti na pitanje je li on proizvod ljudske prirode ili rezultat određenih tipova socioekonomskog razvoja. Ne zanemarujući pitanje ljudske prirode, ipak ih više zanimaju veze između oblika nasilja i tipova socioekonomskih promjena. Faktografija

suvremenog »univerzuma patnje« pokazuje da te veze mogu biti očigledne, vjerojatne ili diskutabilne (Des Gasper, 1999:8). Postdevelopmentistima je osobito stalo do toga da što preciznije utvrde one oblike nasilja koji se duboko isprepliću s razvojnom tematikom i da formuliraju stanovite normativno–etičke okvire unutar kojih bi se jedinstveno sagledavali i rješavali razvojni sukobi i disfunkcije. Tako, primjerice, Des Gasper stavlja pod etičku lupu sedam oblika suvremenog nasilja: nasilje nad radnicima; nasilje nad domorodačkim stanovništvom; nasilje nad drugim civilizacijama; nasilje nad drugim rasama i etničkim grupama; nasilje nad ženama; nasilje nad djecom; nasilje nad samim sobom (alkohol, droga). No sve te dijagnoze i kritike nasilja padaju u vodu ako se razvoj ne udruži s mirom. Mir je ključna etička dimenzija razvoja, a razvojne su studije neodvojive od mirovnih studija (Gasper, 1999:6; Dower, 1999:45). Obraćanje Kantu nije ni malo slučajno.

Oslanjajući se na analize Amartya Sena, ekonomskog nobelovca i pisca dojmljivih studija o siromaštvu, John Cameron i Onora O'Neill posežu za Kantovim načelom kategoričkog imperativa i u njemu traže normativne temelje međunarodnih odnosa i razvojnih studija (Cameron, 1999:28–29; O'Neill, 1996). Vođene Kantovim načelom, razvojne bi studije, u svojim analizama i procjenama društvenih promjena, trebale voditi računa o tome koliko sila ili neznanje utječu na ljudsko djelovanje, da li ga unapređuju ili unazađuju. Kant je polazio od uvjerenja da ljudska racionalnost prirodno vodi uspostavi kategoričkog imperativa, a etički postdevelopmentisti, modificirajući donekle to načelo, drže da suvremenom razvoju primjereni kategorički imperativ valja formulirati kao »dužnost ne–prinude«, koja svakako uključuje i smanjivanje siromaštva ili barem njegovih životno pogubnih oblika. Naravno, uspostavi toga načela, na kojem bi se moglo temeljiti »globalno održivo društvo, oslobođeno obmana i prinuda«, opiru se brojne zapreke i stoga su stajališta etičkih postdevelopmentista znatno realnija od postdevelopmentističkog radikalizma (Cameron, 1999:31). Oni su svjesni činjenice da razvojne studije mogu biti etički utjecajne samo pod uvjetom da u središte pozornosti stave analizu konkretnih fenomena korupcije, nasilja i drugih »etičkih troškova« razvoja. Ti se »troškovi« mogu izbjeći samo ako se razvoj redefinira i shvati kao cjelovit »etički zadatak«.

Sukladno tome, etički su postdevelopmentisti u pravilu skloni holističkom načinu mišljenja a neki se od njih, zbog kritičkog odnosa prema pojmovnom partikularizmu developmentista, deklariraju kao zagovornici kritičkog holizma (Craig, 1992; Tucker, 1996). Polaze od uvida da su razvojni procesi i razvojno mišljenje toliko isparcijalizirani da se u njima gubi cjelovita slika životne stvarnosti. Život je, kažu oni, poetičan i surov, trenutačan i evolutivan, osoban i apstraktan, fizički, emocionalan, duhovan i intuitivan. Iako je ljudsko iskustvo slojevito i mnogovrsno, socijalna znanost, slijedeći kartezijansku i newtonovsku »matricu znanja«, zahvaća samo njegove dijelove. Razvojni procesi objedinjuju razne dimenzije: fizičku razinu, ekološke okvire, zaokrete u socijalnim odnosima, promjene u emocionalnoj sferi, na mentalnom planu, na području politike, u povijesnom kontekstu, na planu morala i simboličkih oblika itd. No postdevelopmentistički se holisti ne zadovoljavaju time da »svijet razvoja« definiraju kao »cjelinu fragmenata«, a da kapitalizam jednostavno odrede kao »razliku unutar strukturalnog totaliteta«. Za njih je razvojni holizam takva teorija koja smatra da »cjeloviti entiteti, kao temeljne i određujuće komponente stvarnosti, nisu isto što i puki zbir njezinih dijelova« (Craig, 1992:4). Drugim riječima, holistički pristup u humanističkim i socijalnim znanostima, i znanostima općenito, daje prednost prou-

čavanju sustava a ne njegovih dijelova. Holizam je »sistemska ili znanstvena rekonbinacija fragmenta u novu cjelinu« (Craig, 1992:4–5). U ekološkom mišljenju taj pristup dolazi do izražaja u takozvanoj dubinskoj ekologiji Arne Nessa, u povijesti znanosti zagovara ga Joseph Needham (koji pokazuje utjecaje kineske znanosti i tehnologije na zapadnu znanost), u razumijevanju fizikalnih problema zastupao ga je, primjerice, A. N. Whitehead, koji je poricao dualizam duha i materije, danas ga susrećemo u Caprinoj koncepciji »tao fizike«, a u recentnim znanstvenim trendovima pažnju mu poklanjaju teorija katastrofa, teorija kaosa, teorija kompleksnosti, teorija samoorganizirajućih sustava i recentna biologijska teorija. Nalazeći znanstveno–epistemološka uporišta u takvim stajalištima, holistički teoretičari smatraju da se razvoj ne svodi na materijalne ciljeve i dostignuća, već da uključuje makroekonomski management, globalnu demokratizaciju i **planetarnu etiku**. Oni zagovaraju cjeloviti vrijednosni zaokret u razvojnom mišljenju i u tom pogledu, doduše neeksplicitno, možda i ne htijući, oponašaju tezu Ronalda Ingleharta o tome da se socijalni akteri, nakon izvjesne razine napretka, okreću prema postmaterijalističkim vrijednostima, a to znači prema etičkoj dimenziji kvalitete života. Problem je, međutim, u tome što nerazvijeni i nedovoljno razvijeni svijet još nije dosegnuo tu razinu napretka, tako da je postdevelopmentistički holizam zanimljiv više kao cjelovita **etička kritika razvoja i razvojnog mišljenja**, nego kao posebna strategija prevladavanja razvojnih razlika. On pretpostavlja svjetski **etički konsenzus** i opće normativno–praktičko djelovanje Kantova kategoričkog imperativa. No stvarnost je daleko od ispunjenja tih pretpostavki i stoga etika razvoja ostaje jedino u sferi **trebanja**.

I kulturno–antropološki postdevelopmentizam, na određen način, slijedi tu postmaterijalističku logiku, iako njegovi zagovornici nikada ne bi prihvatili da ih se svrstava u neki od post–izama. U svojoj kritici developmentističkih teorija on pravi snažan zaokret prema **kulturnim i antropološkim temeljima razvoja i razvojnih divergencija**. Bit razvoja valja tražiti u dubinskim **antropološkim strukturama i kulturno–mentalnim** obilježjima pojedinih zajednica i društava. Naznake za takav pristup dao je već Weber, ali oni ipak nije toliko kauzalno i generalno apsolutizirao kulturne faktora. Pomak prema kulturnim i antropološkim dimenzijama razvoja dogodio se sedamdesetih i osamdesetih godina i u samim developmentističkim teorijama, ali ne kao njihovo odbacivanje nego kao implicitna kritika i eksplikativna nadopuna. Postdevelopmentisti se ne zadovoljavaju blagim pomakom nego zagovaraju korijenitu promjenu paradigme. Objašnjenje razvojnih fenomena oni traže u »kulturno podsvjesnom« i »antropološki nesvjesnom«, a ne u takozvanim ekonomskim mehanizmima. Emmanuel Todd, jedan od protagonista tog pristupa, izriče stajalište da »ekonomski mehanizam nipošto nije pokretač povijesti, prvotni uzrok iz kojeg proizlazi sve drugo. Ekonomski život snažno oblikuju, reguliraju antropološki sustavi, koji tvore nevidljive i nesvjesne okvire u kojima se kreće racionalni i kalkulantski *homo oeconomicus* (Todd, 1998:19). Iz različitih kulturno–antropoloških temelja proizašli su i različiti oblici primarnih zajednica, različiti oblici kohezije i diferencijacije, različiti oblici kapitalizma. Primjerice, različita temeljna obilježja obiteljske strukture dovela su do različitog razvojnog mišljenja u Japanu, Njemačkoj, Engleskoj, SAD, Francuskoj itd. Rajnski i anglosaksonski kapitalizam nisu različiti zbog ekonomskih činjenica, koje je uostalom relativno lako utvrditi, nego zbog svojih antropološko–kulturnih izvorišta, koje tim različitostima daju dublji smisao.

Zbog tog »dubljeg smisla« kulturno–antropološki developmentisti drže da u pružavanju razvoja, u problematizaciji pitanja: »Što pokreće razvoj«, »Zašto se neka

društva razvijaju brže a neka sporije«, valja izvesti pravu **kopernikansku revoluciju**, odnosno obrat s obzirom na mjesto »materijalnih« i »nematerijalnih« faktora. To je tvrdnja Rogera Peyerfittea, autora voluminznog ogleada o izvorima i prirodi razvoja, kojim se bavio nekoliko desetljeća (Peyrefitte, 1995). Do sada su, prema njegovu mišljenju, činjenice ekonomske povijesti – sirovinski izvori, kapitali, radna snaga, odnosi proizvodnje, investicije, razmjena, raspodjela, stopa rasta – zauzimali središnje mjesto u objašnjavanju razvoja. A »najnematerijalnije« značajke civilizacije – religija, predrasude, praznovjerice, stavovi spram autoriteta, tabui, motivi djelovanja, ponašanje spram promjena, individualni i grupni moral, vrijednosti, obrazovanja – zadobivale su »rang pukih satelita koji naprosto gravitiraju oko neke središnje determinirajuće strukture (Peyrefitte, 1995:15). Te se uloge, međutim, moraju preokrenuti. Iz tog »preokretanja« slijedi stav da su **mentaliteti** onaj ključni faktor kojemu valja priznati prvorazredno mjesto. »Umjesto da im se pridaje uloga sekundarnog podfaktora, s neznatnim i zanemarivim posljedicama, mentaliteti postaju središte oko kojega se sve vrti. Oni su bitan pokretač razvoja ili njegova nepremostiva zapreka (Peyrefitte, 1995:15). A ono što unutar određene mentalne strukture najizravnije utječe na poimanje razvoja jest **povjerenje u osobnu inicijativu, istraživačku i inventivnu slobodu**, koja zna svoje protuteže, dužnosti i odgovornosti. Ukratko, kao glavni element mentalne strukture, povjerenje je temeljna kulturno–antropološka poluga razvoja. Različitim mentalnim strukturama mogu se, primjerice, objasniti i različite kolonijalne politike. U tom pogledu, Engleska i Nizozemska imaju mentalnu »prednost« pred Francuskom, Španjolskom i Portugalom. Svaki kolonijalizam teži, dakako, osvajanju što većeg prostora. No dok su Francuska, Španjolska i Portugal ostali na pukoj **prostornoj strategiji** (»držati što više teritorija«), Engleska i Nizozemska vladju prostorima uz pomoć trgovine i odvažnih poduzetničko–profitabilnih inicijativa u koloniziranim zemljama. Za Portugalce i Španjolce, koji su privrženi agrarnom mentalitetu i moć poistovjećuju sa zemljovlasništvom, teritorijalno je širenje najvažniji prinos »slavi krune«. Englezi i Nizozemci oblikovali su tržišni mentalitet i stoga oni u kolonijama prije svega šire trgovinu. Riječ je o razlici između **imperijalističkog širenja i ekonomske kolonizacije**. Bez obzira na svoje posljedice, ona svjedoči o razvoju jer je u nju uloženi duh inicijative i inventivnog odnošenja prema koloniziranim prostorima.

To je stajalište kritizirano kao svojevrсна oda kulturno–antropološkim temeljima (»duhu«) blagotvorne i uspješne kolonizatorske politike. No ono nije usamljeno nego je samo jedan od izrazitijih primjera postdevelopmentističke teorijske orijentacije. Gotovo ga doslovno, ali uz pomoć iscrpnije povijesno–ekonomske argumentacije, zastupa i David S. Landes u knjizi **Bogatstvo i siromaštvo naroda. Zašto su neki tako bogati a neki tako siromašni**, koju, ne bez razloga, uspoređuju sa Smithovim **Istraživanjem prirode i uzroka bogatstva naroda** (Landes, 1998; Simonnot, 2000:VIII). Ipak, za razliku od Smitha, Landes u razmatranje uključuje i faktor siromaštva, što dovoljno govori o nezaobilaznoj razlici između ranoliberalnih očekivanja i stvarnog odvijanja razvoja. I Landes odlučno zagovara tezu da je kultura, u krajnjoj liniji, »odgovorna« za razlike u bogatstvu među narodima. Ona je povezana s ekonomijom i utječe na njezine promjene. Landes upozorava da ekonomisti obično ne vode računa o tom faktoru, ponajprije zbog toga što ga ne mogu kvantificirati. Osim toga, oni su opterećeni nekom vrstom »hipokritske trezvenosti« jer misle da uključivanje kulture »ima neugodan zadah u kojem se miješaju pojmovi rase i nasljeđa i shvaćanja o postojano-

sti« (Landes, 1998:516). Usredotočiti se na kulturu znači »dirnuti u najdublji ego«, narušiti nečiji identitet i samopoštovanje. Umjesto toga, komotnije je optuživati povijesne i zemljopisne nevolje, škrte trgovce i financije, egoizam vladajućih država. Landes ne gaji takve fetišističke predrasude prema »kulturnom egu« i nije sklon komotnom ponavljanju priče o »objektivnim« ekonomskim faktorima. Objašnjavajući razloge zbog kojih je Europa u 16. stoljeću, za razliku od Kine, izvela razvojni uzlet, Landes konstatira da je ona »znala učiti«. Na isti način objašnjava uspon engleske i stagnaciju indijske industrije. Sudbina bivših kolonija također ovisi o kulturi negdašnjih kolonizatora. Neke su se imperijalne nacije pokazale boljim gospodarima od drugih. Španjolci i Portugalci bili su »loši«, Nizozemci i Francuzi »manje loši«, a Britanci pak »najmanje loši« zahvaljujući svojoj marljivosti i sposobnosti investiranja u opremu i javne radove, kao i činjenici da su lokalnim elitama prepuštali upravljanje teritorijem. No bez obzira na te razlike, Zapad je, zahvaljujući svojim kulturno–antropološkim obilježjima, koja su se u 16. stoljeću pokazale kao »mentalna prednost«, odigrao ulogu pokretačke snage ekonomskog razvoja i modernosti.

To, dakako, nije nova teza. Ona zauzima dosta prostora u tradiciji kulturne antropologije, teorije kulture i okcidentalističke ideologije. No u eksplikativnom vidokrugu kulturno–antropološkog postdevelopmentizma ona dobija odlučujuće, neki čak misle prevratno značenje, kao konačno pronađeni ključ za fundamentalno razumijevanje »enigme razvoja«. Odatle slijedi zaključak da nerazvijena, polurazvijena, nedovoljno razvijena i slična društva moraju uklanjati »deficite« svojih bazičnih mentalnih struktura koji, da parafraziramo Peyerfittea, djeluju kao »granica« a ne kao »pokretač« razvoja. Tako kulturno–antropološki postdevelopmentisti na prilično jednostava način razrješavaju sve očiglednije napetosti i sukobe između ekonomske instrumentalnosti i kulturnog identiteta, koje Alain Touraine smatra glavnim obilježjem globalne postmodernosti i problematizira ih kao uvjete mogućnosti zajedničkog življenja (Touraine, 1997:484–511). Razvoj iziskuje »umijeće učenja« ekonomske instrumentalnosti u okvirima vlastite kulture.

LITERATURA

- Almond, G. and Powel, B. (1966). **Comparative Politics: a Developmental Approach**. Boston: Little, Brown and Co.
- Booth, D. (1994). **Rethinking Social Development**. London: Longman.
- Boudon, R. (1986). **L'idéologie ou l'origine des idées reçues**. Paris: Fayard.
- Cameron, J. (1990). Kant's Categorical Imperative as a Foundation for Development Studies and Action. **The European Journal of Development Research**, Vol. 11, N. 2.
- Craig, B. J. (1992). **Laying the Ladder Down: The Emergence of Cultural Holism**. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Crow, G. (1997). **Comparative Sociology and Social Theory. Beyond the Three Worlds**. New York: S. Martin's Press.
- Dower, N. (1990). Development, Violence and Peace: A Conceptual Exploration. **The European Journal of Development Research**, Vol. 11, No. 2.
- Engelhard, Ph. (1996). **L'homme mondial. Les sociétés humaines peuvent-elles survivre?** Paris: Arléa.

- Escobar, A. (1995). **Encountering Development**. Princeton: Princeton University Press.
- Esteve, G. (1987). Regenerating People's Space. **Alternatives**, Vol. 10, No. 3.
- Forrester, V. (1986). **L'horreur économique**. Paris: Fayard.
- Gasper, D. (1999). Violence and Suffering, Responsibility and Choice: Issues in Ethics and Development. **The European Journal of Development Research**, Vol. 11, No. 2.
- Giddens, A. (1999). **Runaway World: how globalization is reshaping our lives**. London: Profile Books.
- Harrison, D. (1988). **The Sociology of Modernization and Development**. London: UNWIN HYMAN.
- Kiely, R. (1999). The Last Refuge of the Noble Savage? A Critical Assessment of Post-Development Theory. **The European Journal of Development Research**, Vol. 11, No. 1.
- Kothari, R. (1988). **Rethinking Development**. Delhi: Ajanta.
- Landes, S. D. (1998). **The Wealth and Poverty of Nations. Why Some are So Rich and Some So Poor**. New York/London: W. W. Norton and Company.
- Martinussen, J. (1997). **Society, State and Market. A Guide to Competing Theories of Development**. London/New Jersey: Zed Books Ltd.
- O'Neill, O. (1996). **Towards Justice and Virtue**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Peyrefitte, A. (1995). **La société de confiance**. Paris: Editions Odile Jacob.
- Pieterse, J. D. (1999). Critical Holism and the Tao of Development. **The European Journal of Development Research**, Vol. 11, No. 1.
- Pons, Ph. (2000). Une critique du néolibéralisme en Corée du Sud. **Le Monde**, 3. mars.
- Preston, P. W. (1999). Development Theory: Learning the Lessons and Moving On. **The European Journal of Development Research**, Vol. 1, No. 1.
- Rahnema, M. (1997). **Towards Post-Development: Searching for Signposts**. London: Zed.
- Simonnot, Ph. (2000). La faute à la culture. **Le Monde**, 10. mars.
- So, A. Y. (1990). **Social Change and Development**. Newbury Park/London/New Delhi: Sage Publications.
- Todd, E. (1998). **L'illusion économique**. Paris: Gallimard.
- Touraine, A. (1997). **Pourrons-nous vivre ensemble? Egaux et différents**. Paris: Fayard.
- Tucker, V. (1996). **Critical Holism: Towards a New Health Model**. Cork: University College.
- Wallerstein, I. (1999). Immanuel Wallerstein in Conversation. **New Political Economy**, Vol. 4, No. 3.
- Zeitlin, M. (1984). **The Civil Wars in Chile (Or the Bourgeois Revolutions That Never Were)**. Princeton: Princeton University Press.

DEVELOPMENTISM AND POST-DEVELOPMENTISM

Rade Kalanj

Faculty of Philosophy, Zagreb

Summary

Starting from the remark on the crisis of theories of development and developmental studies, this paper presents the issue of new theoretical orientations in this field. The causes of the crisis have been thus explained, and the evaluations on imperfections of the developmental paradigm explicated. The causes that have led to the rise of post-developmentistic paradigm have been thus explained. Three variants of post-developmentism have been analysed: radical, ethical, cultural and anthropological post-developmentism. The radical post-developmentism completely rejects developmentistic theoretical heritage, the ethical post-developmentism inclines to an integral ethical vision of development, and therefore is has been declared as a critical holism, while cultural and anthropological post-developmentism searches for the utmost sources and initiators of development, and finds them within the deep cultural and anthropological frameworks (mentalities) of different societies. Although they point out to the complexity of the developmental issue in the era of late modernity, post-developmentistic approaches nevertheless haven't reached the coherence and paradigmatic quality of developmentism.

Key words: corruption, cultural and anthropological framework, dependence, developmentism, the introduction of stateism in the process of development, holism, neo-liberalism, peace, post-developmentism

DEVELOPMENTISMUS UND POSTDEVELOPMENTISMUS

Rade Kalanj

Philosophische Fakultät, Zagreb

Zusammenfassung

Ausgehend von der festgestellten Krise der Entwicklungstheorien und -studien werden in diesem Beitrag neue theoretische Ansätze erörtert. Die Ursachen dieser Krise werden erörtert und die Mängel des Developmentismus-Paradigmas erklärt. Dargelegt werden auch die Gründe, die zur Entstehung postdevelopmentalistischer Theorien führten. Analysiert werden drei Varianten des Developmentalismus: der radikale, der ethische und der kulturanthropologische Postdevelopmentalismus. Der radikale Postdevelopmentalismus lehnt das developmentalistische Erbe völlig ab, der ethische Postdevelopmentalismus strebt nach einer abgerundeten ethischen Vision der Entwicklung, so dass er sich für kritischen Holismus erklärt, während der kulturanthropologische Postdevelopmentalismus nach den Urquellen und Anregern der Entwicklung sucht und sie in den kulturanthropologischen Tiefenstrukturen (Mentalitäten) verschiedener Gesellschaften findet. Obwohl die postdevelopmentalistischen Ansätze auf die Komplexität der Entwicklung in der späten Moderne hinweisen, erreichten sie jedoch keine Kohärenz und Paradigmatität des Developmentalismus.

Grundausrücke: Abhängigkeit, Developmentalismus, Ethisierung der Entwicklung, Frieden, Holismus, Korruption, kulturanthropologische Strukturen, Neoliberalismus, Postdevelopmentismus